

<https://doi.org/10.70728/a.series.ijt.v08.i06.049>

BOBURNING SIYOSIY FAOLIYATI VA DAVLAT BOSHQARUVI TAJRIBASI

Ismoilov Bekmurod Muslim o‘g‘li

Toshkent shahar 166-maktabda o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning Markaziy Osiyo va Hindiston tarixidagi o‘rni, uning siyosiy faoliyati hamda adabiy-ilmiy merosining ahamiyati tahlil etiladi. Maqolada Boburning temuriylar sulolasi an‘analarini davom ettirgan holda, Boburiylar saltanatiga asos solishi, mintaqadagi siyosiy parokandalik sharoitida markazlashgan davlatchilikni shakllantirishdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, muallifning "Boburnoma" asari orqali tarixshunoslik faniga qo‘shgan hissasi, uning turkiy til va adabiyot rivojiga ta’siri hamda shaxsiy fazilatlari ilmiy nuqtai nazardan baholangan. Maqola Bobur shaxsiyatining ko‘p qirraliligi - buyuk shoh, harbiy sarkarda, adib, shoir va olim sifatidagi uyg‘unligini ochib berishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, Temuriylar, Boburiylar saltanati, Boburnoma, tarixshunoslik, Markaziy Osiyo, Hindiston, adabiy meros, siyosiy tarix.

Аннотация. В данной статье анализируется роль Захириддина Мухаммада Бабура в истории Центральной Азии и Индии, его политическая деятельность, а также значение его литературного и научного наследия. В статье освещается то, как Бабур, продолжая традиции династии Тимуридов, основал империю Великих Моголов и сыграл ключевую роль в формировании централизованной государственности в условиях политической раздробленности региона. Кроме того, с научной точки зрения оценивается вклад автора в историографию через его произведение «Бабурнаме», его влияние на развитие тюркского языка и литературы, а также его личные качества. Статья направлена на раскрытие многогранности личности Бабура - гармоничного сочетания великого государя, военачальника, писателя, поэта и учёного.

Ключевые слова: Захириддин Мухаммад Бабур, Тимуриды, империя Великих Моголов, Бабурнаме, историография, Центральная Азия, Индия, литературное наследие, политическая история.

Abstract. This article analyzes the role of Zahiriddin Muhammad Babur in the history of Central Asia and India, his political activities, and the significance of his literary and scholarly legacy. The article highlights how Babur, continuing the traditions of the Timurid dynasty, founded the Mughal Empire and played a pivotal role in establishing centralized statehood amid

the political fragmentation of the region. Furthermore, the author's contribution to the science of historiography through his work "Baburnama", his influence on the development of the Turkic language and literature, and his personal qualities are evaluated from a scholarly perspective. The article aims to reveal the multifaceted nature of Babur's personality - the harmonious unity of a great ruler, military commander, writer, poet, and scholar.

Keywords: Zahiriddin Muhammad Babur, Timurids, Mughal Empire, Baburnama, historiography, Central Asia, India, literary heritage, political history.

Kirish. Yurtimizning boy o‘tmishi o‘zining yuksak qadriyat va an‘analari bilan qadrlidir. O‘tmishga boy tariximizning bir bo‘lagi sanalgan XV-XVI asrlar unitilmas voqelik va hodisalarni o‘zida jamlagan. Bu asr Markaziy Osiyo tarixida keskin siyosiy o‘zgarishlar davri sifatida namoyon bo‘ladi. Amir Temurdan keyin taxt uchun kurashlar, temuriyzodalarning o‘zaro ichki nizolari oqibatida Temuriylar davlati inqirozi, yangi siyosiy kuchlarning maydonga chiqishi va mintaqadagi hokimiyat uchun kurashlar ushbu davrning asosiy xususiyatlaridan hisoblanadi. Mana shunday keskin siyosiy kuchlar ko‘paygan paytda yosh bo‘lishiga qaramay taxtga chiqqan Zahiriddin Muhammad Bobur nafaqat yirik davlat arbobi va mohir sarkarda, balki o‘z davrining yetuk tarixchisi, adibi va olimi sifatida jahon tamadduni rivojiga salmoqli hissa qo‘shdi.

Bobur shaxsiyatini o‘rganish nafaqat tarixiy jarayonlarni anglash, balki davlat boshqaruvi, harbiy san‘at, adabiyot va madaniyat taraqqiyoti masalalarini tadqiq etishda ham muhim ahamiyatga ega. Bu buyuk siymoning tariximizdagi ulug‘ xizmatlarini munosib baholash, bugungi mustaqillik va milliy istiqlool mafkurasi nuqtai nazaridan xolis o‘rganish tarixchilar va barcha ijtimoiy fanlar vakillari oldidagi dolzarb vazifalardan biridir. Bu shaxsning hayoti, ilmiy merosi qancha o‘rganilsa, shuncha yangi ma‘lumotlar bilan boyiydi.

Zahiriddin Muhammad Bobur 1483-yil 14-fevralda Andijonning Axsi shahrida tug‘ilgan. U Amir Temurning uchinchi o‘g‘li Umarshayx Mirzoning o‘g‘li bo‘lib, yoshligidan davlat boshqaruvi va harbiy ishlar bilan shug‘ullanishga majbur bo‘ldi. Sababi, 1494-yilda otasi baxtsi hodisa tufayli vafot etdi va u 12 yoshida Farg‘ona taxtiga o‘tirdi. Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha, onasi Qutlug‘ Nigorxonim Boburga davlat ishlarida yordam berishiga qaramay, hukmronligining dastlabki yillari siyosiy kurashlar bilan kechgan. Ayniqsa, bobomeros bo‘lgan Samarqand uchun olib borilgan kurashlar uning siyosiy faoliyatida muhim o‘rin egallaydi. Samarqandni bir necha marotaba qo‘lga kiritganiga qaramay, ichki nizo va xiyonatlar sabab, uniuzoq vaqt saqlab qolish imkoniyati bo‘lmagan. Lekin mana shu muvaffaqiyatsizliklar Boburbekning siyosiy tafakkuri va harbiy tajribasini boyitdi. Bu haqda olim Vahob Rahmonov “Boburnma” asariga yozilgan so‘zboshida shunday deydi: “U podshoh sifatida lashkar tortib shohlarga xos mag‘lubiyatlarning achchiq alamlari-yu zafarlarning ulug‘vor nashidalarini surishni ko‘p marotaba o‘z boshidan kechirdi. Otasi singari ulug‘ himmatli va oliy maqsadli shaxs bo‘lganligidan Farg‘ona viloyatini kichik joy deb hisoblab, Samarqandga intildi. U yerda

Shayboniyxondan yengilib, Kobulga keldi va keyin Hindistondek bepoyon yirik mamlakat hukmdoriga aylandi” [1.3].

Samarqandni Shayboniyxonga tashlab, Kobul tomon yo‘l oldi va 1504-yilda Kobulni egalladi. Bu yerni egallash Bobur faoliyatida yangi bosqichni boshlab berdi. Kobul keyinchalik uning siyosiy va harbiy yurishlari uchun mustahkam tayanch markaziga aylandi. Bobur qaysi yurti egallamasin, avvalo u yurtda davlat boshqaruvida markazlashgan hokimiyatni mustahkamlash, soliqlar tizimini tartibga solish va mahalliy boshqaruvni takomillashtirishga alohida e’tibor qaratgan. XVI asr boshlarida Hindiston hududida markazlashgan hokimiyatning zaiflashuvi, davlatda olib borilgan qonli boshqaruv siyosiy beqarorlikni kuchaytirgan edi. Bobur ushbu vaziyatni chuqur tahlil qilib, Hindiston sari harbiy yurishlarni amalga oshirdi.

1526-yil 21-aprelda sodir bo‘lgan Birinchi Panipat jangi nafaqat Bobur faoliyatining, balki Janubiy Osiyo tarixining ham burilish nuqtasi bo‘ldi. Mazkur jangda Bobur qo‘shinlari Dehli sultoni Ibrohim Lo‘diy qo‘shinlari ustidan g‘alaba qozondi. Tadqiqotchilarning fikricha, jangda zamonaviy artilleriya va harbiy taktikaning qo‘llanilishi: 700ga yaqin aravalarni xom teridan eshilgan arqonlar bilan bog‘lab, ularning orqasiga mudofaa devoir yasaganligi, shuningdek, poroxli o‘qotar qurollarning hindlar uchun birinchi marta ishlatilinishi Bobur g‘alabasining asosiy omillaridan biri bo‘lgan. Jangda Ibrohim Lo‘diy halok bo‘ldi, Hindiston o‘z eshiklarini Boburga ochib berdi. Shu davrdan boshlab Hindiston yarimorolida 332 yil hukmronlik qilgan Boburiylar saltanati paydo bo‘ldi.

“Hindistonning buyuk donishmand farzandi, davlat arbobi Javoharlar Neru o‘zining “Hindistonning ochilishi” va “Jahon tarixiga bir nazar” asarlarida Zahiriddin Muhammad Bobur haqida samimiyatga to‘liq ushbu fikrlarni izhor etgan: “Bobur - dilbar shaxs. Uyg‘onish davri hukmdorining haqiqiy namunasidir. U mard va tadbirkor odam bo‘lgan. Bobur o‘ta madaniyatli va jozibali insonlar orasida eng yetuk insonlardan biri edi. U mazhabparastlik kabi cheklanishdan va mutaassiblikdan yiroq edi... Bobur san‘at va ayniqsa, adabiyotni sevardi“. Bugun Hindistonning Panipat shahriga borgan kishi Zahiriddin Muhammad Boburning Sulton Ibrohim Lo‘diy bilan bo‘lgan tarixiy muzaffarona jangi manzaralarini shaharning ochiq osmoni ostidagi muzeyda ko‘rarkan, ulug‘ hind xalqining Boburga nisbatan hurmat-ehtiromi kuchliligiga amin bo‘ladi. Yoki Bangladesh poytaxti Dakka shahrini kezzagan kishi va “La‘lbog‘-qal‘a“ tarixiy muzeyiga kirib Bobur va boburiylarga bag‘ishlangan xonalarni kezzarkan, Bobur va uning vorislariga tegishli kiyimlar, uy-ro‘zg‘or buyumlari, harbiy qurol-aslahalar, Ustod Aliquli quygan toshotar to‘plar, milltiqlar - tufaklar, sovut, qilich-qalqonlar, dubulg‘a, ot kejimlarini(o‘q va qilich zarbasidan himoya qiluvchi yopinchiqlar), o‘sha davr kishilarini o‘z zamonlari liboslarida tomosha qilgan kishi Hindiston va Bangladesh xalqlarining Bobur va Boburiylarga bo‘lgan hurmatlarini yorqin tasavvur eta oladi” [1.4].

Xorijda Bobur shaxsi va faoliyatiga bo‘lgan qiziqish, unga bo‘lgan munosabat to‘rt yo‘nalishda namoyon bo‘ladi: 1. Boburning davlat arbobi sifatidagi siyosiy faoliyati; 2. “Boburnoma”ni qomusiy ma’lumotlar to‘plami sifatida istifoda etib, uning muallifiga tarixchi sifatida qarash; 3. Boburni buyuk shoir va tarixchi sifatida e’tirof etish; 4. Boburga o‘ziga xos buyuk tarixiy shaxs sifatida qarash. So‘nggi yo‘nalish, asosan, Bobur siymosi va hayrotomuz taqdiridan ta’sirlanib yozilgan badiiy va publisistik asarlarda aks etgan [2. 622]. Ingliz tarixchi va yozuvchisi Bember Gaskoyning “The Great Moghuls”, U.Erskinning “Hindistonda Bobur davlati”, R.Sharmaning “Boburiylar saltanati”, Stebleva I.V.ning “Semantika gazeley Babura” singari qator asarlarni, shuningdek, nemis olimi Edward Sachauning “Boburnoma” asarini nemis va ingliz tillariga tarjima qilishdagi jonbozliklarini keltirish mumkin. Bir narsani alohida ta’kidlash kerakki, xorijlik tadqiqotchilar tomonidan Boburning faoliyatini o‘rganishda “Boburnoma” asarining o‘zi asosiy tayanch manba vazifasini bajargan.

Xususan, Zahiriddin Muhammad Boburning bolalik va o‘smirlik yillari haqida roman yozgan “Boburnoma”ning ingliz tarjimoni Uilyam Erskin Boburni Osiyo podshohlariga qiyosan shunday baholaydi: “Saxovati va mardligi, iste’dodi, ilm-fan, san’atga muhabbati va ular bilan muvaffaqiyatli shug‘ullanishi jihatidan Osiyodagi podshohlar orasida Boburga teng keladigan birorta podshoh topilmaydi“ [3.45].

Bugungi kunda ham “Boburnoma” asari yuzasidan ko‘plab internet manbalari, ilmiy tadqiqot sahifalarida hamda xalqaro elektron ilmiy bazalarda ham bir qator ilmiy maqola va tadqiqotlar e’lon qilinib kelmoqda.

Boburning ilmiy va adabiy merosi orasida Boburnoma alohida ahamiyatga ega. Asar tarixiy-memuar janrining eng mukammal namunalaridan biri hisoblanadi.

"Boburnoma"ning ilmiy qimmati, avvalo, undagi voqealarning bevosita muallif tomonidan kuzatilganligi va xolisona bayon etilganligi bilan belgilanadi. Asarda XV–XVI asrlardagi Movarounnahr, Xuroson, Afg‘oniston va Hindistonning siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayoti haqida muhim ma’lumotlar berilgan. Tarixchi olimlar "Boburnoma"ni bir vaqtning o‘zida tarix, geografiya, etnografiya va tabiatshunoslikka oid qimmatli ma’lumotlarni o‘zida mujassam etgan ensiklopedik manba sifatida baholaydilar. Asarda shaharlar, tog‘lar, daryolar, o‘simlik va hayvonot dunyasi haqida keltirilgan ma’lumotlar o‘sha davr tabiiy-geografik muhitini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

“Farg‘ona viloyati beshinchi iqlimdadir. Sharqi Koshg‘ar, g‘arbi Samarqand, janubi Badaxshonning chegarasi - tog‘lar, shimolida ilgarilar Olmoliq, Olmotu va Yangi singari shaharlar bo‘lgan ekan, uni kitoblarda O‘tror deb yozadilar, mo‘g‘ul va o‘zbeklar yurishlari tufayli hozirgi paytda buzilib ketgan, aslo obodonlik asari qolmagan. Kichik viloyatdir, g‘alla va mevasi farovon. Tevarak-atrofi tog‘lar bilan o‘ralgan. G‘arbiy tarafida, ya’ni Samarqand va Xo‘jand tomonida tog‘ yo‘q. Ushbu yoqdan boshqa hech bir tomondan qishda dushman kela olmas. Sayhun daryosi Xo‘jand suvi nomida mashhur, u sharqu shimol tarafdin kelib, viloyatning ichi bilan o‘tib, g‘arb sari oqadi; Xo‘jandning shimoli va Fanokatning(hozir

Shohruxiya sifatida mashhur) janubiy tarafidan o‘tib, yana shimolga burilib, Turkiston sari boradi. Turkistondan ancha quyiyoqda bu daryo butunlay qumga singib ketadi, bironta daryoga qo‘shilmaydi.

Yetti qasabasi (shaharchasi) bor: beshi Sayhun (Sirdaryo) suvining janub tarafida, ikkitasi shimol tomonida. Janubiy tarafidagi shaharlardan biri Andijon, o‘rtada joylashgan, Farg‘ona viloyatining poytaxtidir. G‘allasi mo‘l, mevasi ko‘p, qovun va uzumi yaxshi bo‘ladi. Qovun pishig‘ida poliz boshida qovun sotmoq rasm emas. Andijonning noshvotisidan yaxshiroq noshvoti(nok) bo‘lmas. Movarounnahrda Samarqand va Kesh (Shahrisabz) qo‘rg‘onidan keyin bundan kattaroq qo‘rg‘on yo‘q. Uch darvozasi bor. Arki (podshoh saroyi) janub tarafida joylashgan. Shaharga to‘qqiz tarnov suv kiradi. Ajabki, biror yerdan tashqariga chiqmaydi.

Qal‘aning tevarak-atrofi - xandaq. Uning tashqarisi - tosh to‘kilgan katta ko‘chadir. Qal‘aning atrof-aylanasi tamoman mahallalar bilan qurshalgan. Bu mahallalar bilan qal‘a oraligi xandaq yoqasidagi katta ko‘chadir. Ov qushlari ham ko‘p bo‘ladi. Qirg‘ovuli behad semiz bo‘ladi. Shunday rivoyat qiladilarki, bir qirg‘ovul go‘shini to‘rt kishi yeb tugatolmagan. Eli turkdir(o‘zbekdir). Shahar aholisi va bozorga keluvchilardan turkiyni bilmaydigan kishi yo‘q. Elining tili adabiy tilga muvofiq. Shuning uchun ham Mir Alisher Navoiyning asarlari, garchand Hiri (Hiro)da shuhrat qozongan bo‘lsa-da, bu til bilan yozilgan. Elining orasida san‘atkorlari ko‘p. Musiqada mashhur Xoja Yusuf andijonlikdir.

Havosining rutubati bor. Kuz paytlari xalq ko‘p bezgakka chalinadi”. [4.29].

“Boburnoma”dan olingan ushbu parchada yozuvchi Farg‘ona shahrini tasvirlar ekan, shaharning nomini, u to‘rt tarafdin qanday joylar bilan o‘ralganligini, uning iqlimini, tilini, aholisini, tabiatini, shuningdek, tarixini aniq faktlar bilan berib boradi. Bundan ko‘rinib turibdiki, bu asar faqatgina tarix fani uchun emas, butun ijtimoiy fanlar uchun ham asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, Bobur o‘z davrining haqiqiy davlat rahnamosi, harbiy sarkarda, keng dunyoqarashli olimlaridan biridir. U Boburiylar imperiyasiga asos solishi bilan butun dunyoni larzaga keltirgan, tarix zarvaraqlariga o‘zbek xalqi nomini muhrlab, tarixda o‘chmas iz qoldirgan, shuningdek, adabiyot, tarix, geografiya, tilshunoslik va harbiy san‘at masalalariga oid qimmatli fikrlarni ilgari surgan. Uning she‘riy merosi turkiy adabiyot rivojida muhim bosqichni boshlab bergan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boburnoma. O‘zbekcha tabdili. - O‘qituvchi NMIU. Toshkent, 2008;
2. Bobur ensiklopediyasi. Sharq NMAK. Toshkent, 2017.
3. Abdulahad Muhammadjonov, Abdurashid Abdug‘afurov. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. T.-2000.
4. U.Erskin. Hindistonda Bobur davlati (Ingliz tilidan G‘.Sotimov tarjimasi). – Toshkent, 1997;
5. <https://uz.wikipedia.org>. Bobur haqidagi maqolalar.
6. Natlib.uz. Temuriylar davri tarixiga oid ilmiy tadqiqotlar va monografiyalar.